

Muraz Budak, Ö. (2021). "Hicri 1243 (M. 1827-1828) Tarihli İhtisap Rûsumu Defteri ve Kayseri Esnafları Üzerine Bir Değerlendirme", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 49, Denizli, ss. 363-377.

HİCRİ 1243 (M. 1827-1828) TARİHLİ İHTİSAP RÛSUMU DEFTERİ VE KAYSERİ ESNAFLARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Özlem Muraz BUDAK*

Öz

XIX. yüzyıl Osmanlı dünyasında bir kentin ekonomik mekanizması hakkında bilgi veren en derli toplu kaynaklardan birisi hiç kuşkusuz ihtisap defterleridir. 1826 yılına kadar mahallinde toplanıp harcanan ihtisap rûsumu, bu tarihten itibaren "Asakir-i Mansure-i Muhammediyye" ordusunun ihtiyaçlarına karşılık olmak üzere merkezi hükümet adına toplanmaya başlanmıştır. H.1243 (M.1827-1828) tarihli Kayseri İhtisap Rûsumu Defteri ihtisaba tabi esnaf grupları ve bunların ihtisap vergilerinin yanı sıra ticarete konu olan mahsul üzerinden alınacak vergi miktarını da belirtmektedir. Bu defter Kayseri'de ekonomik faaliyetlerin sektörel dağılımı ve bunların şehir ekonomisindeki ağırlığı hakkında fikir edinmemizi sağlayacak çok değerli veriler sunmaktadır. Buna göre 1827/28 senesinde Kayseri şehrinde 106 ayrı esnaf grubunda toplam 3303 adet ihtisap vergisi mükellefi yani esnaf bulunmaktadır. Kaza merkezlerindeki esnaf, tüccar, zanaatkâr, ticari mekân, mal ve hizmetlerden alınan ve kentsel bir vergi olan ihtisap rûsumu mükellefi miktarı bize Kayseri'nin o dönemde de zirai üretimden ziyade sanayi ve ticari faaliyetlerin yapıldığı "kent" tanımına uygun bir yerleşim birimi olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: *Kayseri, Esnaf, İhtisap Rûsumu, Ticaret, Üretim.*

HIJRI 1243 (G. 1827-1828) DATED İHTİSAP RUSUM NOTEBOOK AND AN ASSESSMENT ON CRAFTSMEN OF KAYSERİ

Abstract

One of the most compact sources giving information about the economic mechanism of a city in the 19th century Ottoman world is undoubtedly the notebooks of "ihtisap". Until 1826, the collection fee, which was collected and spent on site, started to be collected on behalf of the central government in response to the needs of the "Asakir-i Mansure-i Muhammediyye " army from this date on. The Kayseri İhtisap Rûsumu Notebook dated H.1243 (M.1827-1828) states the amount of tax to be collected on the traded crop, as well as the tradesmen groups subject to "ihtisap" taxes. This notebook provides very valuable data that will enable us to get an idea about the sectoral distribution of economic activities in Kayseri and their weight in the city economy. Accordingly, in 1827/28, there were a total of 3303 taxpayer tradesmen in 106 different tradesmen groups in the city of Kayseri. The number of "ihtisap" taxpayers, which is an urban tax collected from tradesmen, merchants, craftsmen, commercial places, goods and services in the town centers, shows us that Kayseri was a settlement in accordance with the definition of a "city" where industrial and commercial activities were carried out rather than agricultural production at that time.

Keywords: *Kayseri, Tradesmen, İhtisap Rûsumu, Trade, Production.*

*Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep Üniversitesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi, GAZİANTEP.
e-posta:ozlembudak@gantep.edu.com, (<https://orcid.org/0000-0001-7882-9087>)

GİRİŞ

Nüfusun çoğu ticaret, sanayi ve yönetim gibi işlerle uğraşan büyük yerleşim merkezlerine kent denilmektedir. (Küçükaşcı, 2010: 441-446). Bir kentin kurulmasını ve varlığını sürdürmesini sağlayan ekonomik, sosyal ve kültürel amaçlı unsurlar da o şehrin fonksiyonları olarak adlandırılmaktadır. Bunlar genel olarak; ziraat, sanayi, ticaret, ulaşım, savunma, yönetim, sağlık, turizm ve kültürel fonksiyonlar olarak sınıflandırılmaktadır (Doğanay, 1994: 22-23). Bu fonksiyonların zaman içerisindeki değişimi şehirlerin kaderini de etkilemektedir.

Öte yandan bir toplumsal sistem olarak işlevler bütünü olan şehir (Keleş, 1976:28), aynı zamanda mal ve hizmetlerin üretim, dağıtım ve tüketim sürecinde toplumun değişen ihtiyaçlarını karşılamak üzere ortaya çıkan ekonomik bir mekanizmadır (Yayınoğlu ve Susar, 2008: 9). Bu mekanizmanın tarihle olan ilişkisi ise yadsınamaz bir gerçektir.

Bu noktada ekonomik ilerlemenin tüm yönleriyle mantıksal bir tarihi olduğunu söylemenin fazla abartılı olmadığını ve ancak ayrıntılı tarihsel bilginin birçok mekanizma sorularını cevaplayabileceğini, aksi halde zaman serileri çalışmasının sonuçsuz ve teorik analizin anlamsız kalabileceğini belirten J. Schumpeter'a katılmamak mümkün değildir (Basılgan, 2010: 29). Nitekim değişen şartlar birçok kentin tarih sahnesinden çekilmesine neden olurken, pek çok yeni kentin de varlık göstermesini sağlamıştır.

Bu noktada günümüz Türkiye'sinin önemli üretim ve ticaret merkezlerinden biri olan Kayseri'nin, mevcut durumunun geçmişiyle olan ilişkisinin ortaya konması ayrı bir önem ve anlam kazanmaktadır. Zira biz Kayseri'nin bugünkü ekonomik durumunun geçmişiyle doğrudan ilgili olduğunu düşünüyoruz.

Bu bağlamda XIX. yüzyıl Osmanlı dünyasında bir kentin ekonomik faaliyet alanları diğer bir ifade ile mekanizması hakkında bilgi veren en derli toplu kaynaklardan birisi hiç kuşkusuz ihtisap rüsumu ve bunun için tutulan ihtisap defterleridir. İnceleme dönemimizde Karaman Eyaleti'ne bağlı yedi sancaktan biri olan Kayseri'nin şehir merkezinde bulunan her türlü ticarî mekânları, esnaf ve zanaatkârları, hizmet sektöründe çalışan nitelikli veya niteliksiz işgücü miktarını, şehir içi ve şehirlerarası ticarete konu olan emtia ve eşyaların cins ve miktarını bulmak mümkündür. Ayrıca Kayseri'ye gelen ve buradan giden bölgelerarası ticarete konu olan emtia ve eşyanın cins ve miktarını ve dolayısıyla Kayseri'nin bölge ekonomisindeki yeri hakkında da bir değerlendirme fırsatı verecek niteliktedir.

Kayseri İhtisap Rüsumu Defterleri

İncelemeye konu edindiğimiz 1243 tarihli ihtisap defteri Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Başmuhasebe Kalemi (D.BŞM), 9437 numaralı defter olup, 6-10 sayfaları arası Kayseri'ye ait kayıtları içermektedir. Bu defterin bir nüshası da BOA. MAD. nr: 10115 Numaralı defterin 326-328 sayfaları arasında bulunmaktadır (BOA. MAD. Nr.10115: 326-328)¹. MAD. defterinin 326. sayfasında "*Berâ-yı nizâmnâme-i ahâlî ve erbâb-ı sanâyi' ve tahsîl-i rûsûm-ı ihtisâb an dekâkin ve eşyâ ve mevâdd-ı sâire der Kayseriye*" diğer bir ifadeyle Kayseri'de bulunan ahali ve sanayi erbabıyla dükkân, eşya ve sair mallardan alınan ihtisap rüsumu tahsili nizamnamesi" ibaresi ile başlamaktadır. Defterde Kayseri ihtisabının, ihtisap memurlarının giderleri ile Asakir-i Mansure'nin masraflarını karşılamak üzere konulduğu belirtilmektedir. Elimizdeki defterde ihtisaba tabi esnaf grupları ve bunların ihtisap vergilerinin yanı sıra "**Mahsul-ı Gayr-ı Mazbut olan Rüsumât-ı İhtisâb Defteri**" başlığı altında ticarete konu olan mahsul üzerinden alınacak ihtisap rüsumu miktarı da kaydedilmiştir. Ayrıca defterlerdeki derkenarlardan ihtisap rüsumunun işleyiş ve yapılan değişiklikler hakkında bilgi edinmek mümkün olmaktadır.

İhtisap Rüsumu

Verilerin daha sağlıklı değerlendirilebilmesi adına ihtisap ve ihtisap rüsumu hakkında kısaca da olsa bilgi vermenin yerinde olacağı kanaatindeyiz. İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren var olduğunu bildiğimiz ihtisaplık, daha sonraki bütün İslâm ülkelerinde de varlığını devam ettirmiştir. Sözlük anlamı hesaplama; borçlanma; hoşnutluk; değer ve paha biçme olan ihtisap, alış-veriş işlerine bakılmak manasına istilah olarak kullanılmıştır (Kazıcı, 1987:

¹"*Berâ-yı nizâmnâme-i ahâlî ve erbâb-ı sanâyi' ve tahsîl-i rûsûm-ı ihtisâb an dekâkin ve eşyâ ve mevâdd-ı sâire der Kayseriye ki mâl-ı iltizâma zât-ı hazret-i vezîr-i mükerrem Mehmed Celaeddin Paşa vâli-i Maraş ve Kayseriye ahz u tahsîl ve berâ-yı masârif-i Asâkiri Mansûre be Hazine-i Mukâta'at tahsîl şode irâde-i şâhâne ta'alluk kerden emr-i âli itâ ve be cihet-i ilmühaber Kalem-i Divân-ı Hümâyûn fi Evâ'il-i Z. Sene 1243 ve bâ fermân-ı şerîf fermûde*" ibaresi ile başlamaktadır.

13-25). İhtisap işlerini yürüten görevliye “muhtesip” denilmekteydi(Pakalın, 1993: 40). Bu vazifeden dolayı alınan vergiye de “ihtisap rüsumu” denilirdi(Ergin, 1337: 362; Pakalın, 1993: 43).

Osmanlı Devletinde 1826 (H.1242) tarihine kadar yerel otoriteler tarafından farklı şekillerde toplanan ihtisap rüsumu, bu tarihten itibaren yeni kurulan “Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye Ordusu” masrafları için yeniden düzenlenmiş ve verginin tahsili için İstanbul’da “İhtisap Nâzırlığı”, taşrada “İhtisap Müdürlükleri” kurulmuştur(A. Cevdet Paşa, 1966: 232). Zamanla ihtisap resmine karşı duyulan tepki üzerine tedricen daraltılmış, 1833’te ve 1838’de yayınlanan iki ayrı fermanla kaldırılmasına doğru önemli adımlar atılmıştır(M. Nuri Paşa, 1987: 304; Ergin, 1337: 359)². Tanzimat Fermanı ile bu verginin kaldırıldığı ilan edilmişse de aslında kaldırılmamıştır(Kaynar, 1985: 292). 1855 senesinde İhtisâb Nazırı olan Hüseyin Bey’in azledilmesinden sonra kaldırılmıştır(A. Cevdet Paşa, 1986: 52; Bayraktar, 2007: 95-97).

Yukarıda belirttiğimiz gibi 1826 senesinde pilot bölge uygulaması da diyebileceğimiz İstanbul, İzmir, Bursa, Edirne ve diğer bazı yerlerde merkezi idare adına toplanmaya başlanan bu verginin, M. 1827/1828 (H. 1243) yılından itibaren Kayseri’de de fukaraya sıkıntı olmayacak şekilde tüccar ve zanaatkârdan durumlarına göre o zamana kadar uygulana geldiği gibi ve her bir sınıftan emseline uygulanarak toplanmasına karar verilmiştir(BOA. MAD. Nr. 10115: 328).

Bir süreden beri örfi kanunlara ve idari düzene gereği gibi bakılmaması, çoğunun şirazedden çıkıp memleketin harap olması, önceki “İhtisap Kanununun” terk edilip unutulması yeni uygulamanın gerekçesi olarak gösterilmiştir. Ayrıca bu uygulamanın; memleket insanının ve vilâyet sakinlerinin “hüsn-i hâl” ve refahını sağlayacağı, dirayetli ve iş bilen bir muhtesibin atanmasıyla bahsi geçen ahkâmın ancak uygulanabileceğine işaret edilmektedir(BOA. MAD. Nr. 10115: 328). Bu gerekçeler ve kullanılan yumuşak dil bize, halkın ve mükelleflerin yeni uygulamaya sahip çıkmasını hedeflemektedir.

Özellikle İslam’ın temel ahkâmının uygulanabilmesi amacıyla yapıldığının vurgulanması, bize halkın dini duygularından da istifade edilmeye çalışıldığını göstermesi bakımında ayrıca önemlidir. Yine kendi iş ve kazançları adına da olsa şehir esnaf ve zanaatkârlarının işlerin düzene sokulmasına kayıtsız kalamayacağı belirtilerek, yeni düzenlemenin başarısı için esnafın da sorumluluk alması gerektiği hatırlatılmaktadır.

Kayseri ihtisap rüsumu yeni uygulamadan önce “Kayseri İhtisap Mukataası” adı altında Kayseri merkezinde bulunan bütün dükkân, han, değirmen ve sairden, ihtisap memuru ve esnaf kethüdaları eliyle makul düzeyde tarh ve tahsil olunmaktaydı. Merkezi idare adına toplanmasına karar verildikten sonra kadılar, ihtisap memurları ve esnaf kethüdaları marifetiyle bütün ihtisap işleri tek tek araştırıldıktan sonra her mükellefin gücüne göre vergi tarh edilecek ve bunlar kayıt altına alınacak ve tutulan defterler İstanbul’a gönderilecektir.

Yeni ihtisap sistemi önceki sistemle uyumlu bir program dâhilinde yürütülmeye çalışılmıştır. 1826 senesi martından kasım sonuna kadar 9 aylık hasılatı ise 5147 kuruştur. Mart 1827 senesinden itibaren daha önce Kayseri İhtisap Mukataası dışında olan ve malikâne mukataa şeklinde idare edilen “öşr-i bâğat”, “bâc-ı Pazar”, “şemhâne” ve diğer bazı mukataalar ile bilinen miktar mal da Kayseri ihtisap rüsumuna ilave edilmiştir. Zamanla Kayseri ihtisap rüsumu alanlarının genişletildiği görülmektedir. Yine 11 Mayıs 1830’da “kahve ve kahvehane” ile bâc-ı keyl ve tamga” mukataaları da Kayseri İhtisap memurluğu tarafından toplanmasına karar verilmiştir(BOA. MAD. Nr. 10115: 326).

Kayseri İhtisap Memurluğu

İhtisap işlerini yapan görevliye muhtesip denilmektedir(Özdemir, 1986: 159-160). Kayseri ihtisabı Mukataat Hazinesi adına *Haziran 1828*’de Maraş ve Kayseri valisi olan Vezir Celalettin Paşa’ya iltizamen verilmiştir. Bu görev için İstanbul’dan bir görevlinin atanmadığı özellikle vurgulanıp, bölgenin valisine verildiğinin belirtilmesi dikkat çekmektedir. Bunda verginin tarh, tahsil ve uygulanabilirlik kaygısının etkili olduğu kanaatindeyiz. Bu görev 3 Mart 1830 tarihinde Mütesellim Hüseyin’den alınarak Ali Şefik Paşa’ya, 23 Eylül 1830’da ise Osman Hayri Paşa’ya verilmiştir(BOA. MAD. Nr. 10115: 326).

2 1826 yılında Selim Paşa’nın öldürüldüğü Şam ayaklanmasının en önemli sebebi ihtisap resmi idi.

Elimizdeki defterde muhtesibin görevleri şu şekilde sıralanmaktadır(BOA. MAD. Nr. 10115: 328):

- Muhtesip, kadı ve esnaf kethüdarları ile birlikte her türlü eşya ve erzakın fiyatını dönemin şartlarına uygun, makul düzeyde belirleyip kayıt altına alınacak,
- Kararlaştırılan fiyattan daha fazlasına alınıp-satılmamasına dikkat edecek,
- Zaman zaman denetime çıkıp esnafların kullandığı terazi, kantar, arşın ve endaze gibi ölçü ve tartı aletlerini kontrol edecek,
- Hile yapan varsa misliyle ta'zir ve tekdir edecek,
- Daha fazla te'dibe müstahak olanlar mahkeme ile kalebent edilecek, ancak cezasını çekip ıslah olanlar saliverilecek ve bir akçe ceraim bedeli alınmayacak,
- Eksik tartı ile veya belirlenen fiyattan daha pahalı alım-satımı engelleyecek,
- Ekmeğin gramajının eksik olmamasına dikkat edecek,
- Kasapların sattıkları etin narh ve veznini kontrol edecek,
- Hamalların hizmetleri karşılığı fazla para talep etmesini engelleyecek,
- Kereste, odun, kömür ve sebze gibi emtialar belirlenen fiyatlardan pahalıya alınıp-satılmasına mani olacak,
- Tüccâr, nakkâş ve rençberler gündelikleri makul düzeyde belirlenip fazla para talep etmeleri engellenecek ve
- Zanaatlar ve esnafın arattırılmasına gayret göstereceklerdir.

Bu yeni uygulamada muhtesiplere ihtisap işlerinin dışında bazı dini vecibelerin halka uygulatılması bağlamında görevler de yüklenmiştir. Bu bağlamda dirayetkâr ve güçlü olan muhtesipten, beş vakit namazını cemaatle kılıp, şehir halkının oruç ve namaz ibadetlerini yerine getirmesi ve inkârcıları ta'zir ve tehdide muktedir bir kişi olması istenmektedir. Ayrıca muhtesiplerden kadıların birlikte İslam'ın temel hükümlerinden biri olarak ifade edilen "*emr-i ma'rûf ve nehyi ani'l-münker*" yani "iyiliği emredip kötülükten men" hükmünün uygulanmasına çalışması da emredilmektedir(BOA. MAD. Nr. 10115: 328). Kanaatimizce bunun nedeni ihtisap rûsumuna şiddetle ihtiyaç duyan devletin dinle ihtisap rûsumu arasında bağ kurup verginin halk tarafından daha kolay benimsenmesini sağlamaktır.

Gayrimüslimler ve İhtisap Rûsumu

Kayseri'de ihtisap rûsumu mükellefleri birçok Osmanlı kentinden farklı olarak Müslim ve Gayrimüslim diyerek farklı oranlarda değil, grup içerisinde Müslümanlarla eşit olarak vergilendirilmiştir(Bayraktar, 2007: 97)³. Mesela Ehl-i İslâm ve reâya bâzergânlarının her birinden yevmiye 5 para istenmiş olup bir ayırım söz konusu değildir. Ancak Kayseri'de bunun yerine Gayrimüslimlerin getirdiklerinden muhtesip tarafından tezkire verilerek âlâ (üst seviye) cizye kâğıdına müstahak olanlardan 30'ar, evsat (orta seviye) olanlardan 20'şer ve ednâ (alt seviye) evrakı bulunanlardan 10'ar kuruş "*resm-i çifte*" adı altında ihtisap rûsumuna dahil edilen bir vergi istenmiştir. Bundan dolayı da Gayrimüslimlerden bölge hâkim, voyvoda ve diğer görevliler tarafından başka para istenemeyeceği uyarısı da yapılmaktadır. Başka yerlerde pek rastlamadığımız ve aslında ihtisap vergisi mefhumuna pek de uymayan bu uygulamanın yanı sıra Reâyânın yani Gayrimüslimlerin "*gerdeği zuhurunda*" diğer bir ifadeyle evlenmesi halinde âlâ kâğıt olanlardan 35, evsât kâğıt olanlardan 22.5 ve ednâ kâğıt olanlardan 11 kuruş ihtisap vergisi istendiğini görüyoruz.

Ayrıca Kayseri'de ihtisap işlerine bakan muhtesibin görevleri anlatılırken Gayrimüslimlerle ilgili olarak hamamcıların Gayrimüslimlere verdikleri peştamal ve sair eşyaları Müslümanlara vermeyecekleri, yine Müslim ile Gayrimüslim arasında fark için Gayrimüslime nalın giydirilmeyeceği, Gayrimüslim reayanın Müslümanlara mahsus

³ Mesela Halep'te bu resim, Gayrimüslimlerden Müslümanlara oranla 1/3, 1/2, 5/8 ve 2/3 nispetlerinde daha fazla alınmaktaydı.

olan kırmızı peştamal kullanılmayacağı ve başlarına beyaz saramayacakları kesin bir şekilde vurgulanması dikkat çekmektedir.

Nüfus defterlerine baktığımızda Kayseri şehir merkezinde az olmakla birlikte yakın köy ve kasabalarda ciddi bir Gayrimüslim nüfus görülmektedir. Bunların getirdikleri hamr ve arak gibi müskirattan yani alkollü içeceklerin katır yükünden 8 para ihtisap istenmektedir. Oysa Müslüman halkın ticarete konu olmayan kendi tüketimleri için getirdikleri emtia ve eşyalarından ihtisap rüsumu alınmamaktaydı.

19. Yüzyıl Başlarında Kayseri Nüfusu

İnceleme dönemimizde Karaman Eyaletine bağlı yedi sancaktan biri olan Kayseri şehrinin ihtisap defterlerindeki verilerin daha sağlıklı değerlendirmek, adına esnaf sayılarını anlamlandırmak için nüfusa nispetine ihtiyaç vardır. Elimizde 1827-1828 dönemine ait nüfus verileri yoksa da 1831 tarihli verileri bulunmaktadır. Buna göre Kayseri Sancağının Müslim ve Gayrimüslim Nüfusu aşağıda verilen tablodaki gibidir(Karal, 1995: 113-114):

Müslim	Hane	Büyük	Küçük	Asker	Alil (Hasta)
Kayseri	5184	7903	5317	215	31
Kura	7693	12199	8511	234	61
Kaza	1972	2960	1965	71	18
Müslim Toplam	14849	23062	15793	520	110
Reaya Toplam	4796	10884	5017		
Genel Toplam	19645	33946	20810		

İhtisap Defterlerine Göre Kayseri'de Esnaf İş Kolları

İhtisap defterleri, şehirdeki ekonomik faaliyetlerin sektörel dağılımı ve bunların şehir ekonomisindeki ağırlığı hakkında fikir edinmemizi sağlayacak çok değerli veriler sunan önemli kaynaklardır. Azami istifadenin ancak doğru tasnifle mümkün olduğu da bir gerçektir. Ne var ki; bugün olduğu gibi geçmişte de işkolları arasında mutlak bir ayırım yapmak oldukça güçtür. Biz mükellef tasniflerini olabildiğince günümüz esnaf grupları tasnifine uygun yapmaya çalıştık. Bu konuda muhtemel hatalarımız için anlayış gösterileceğine inanıyoruz.

Öte yandan defterlerde, ihtisap mükellefi esnafların çoğunu tek tek verilmiş olsa da bir kısmı birbirleriyle alakası olmamasına rağmen topluca verilmiştir. Mesela kebabçı, helvacı, şerbetçiler işkolu topluca 14 adet olarak, bakırcı, kalaycı, kazancı, tenekeci esnafları topluca 66 adet olarak, kahve, sabun ve hınna yani kına esnafı 78 adet, boyacı, basmacı, kasarcı topluca 19 adet olarak verilmiştir. Meşin ve çiriş satan, sahtiyan boyayan esnaflar ayrı ayrı verilmeyip hepsi bir grupta kaydedilmiştir. Bu durum esnafların tek tek sayılarının ortaya çıkarılmasını ve sektörel dağılımın tespitini bir parça da olsa engellemektedir. Ancak bunlar birkaç esnaf grubu için olup, çoğunluğu ayrı verilmiştir. Yine "çatakçı" gibi hangi işle meşgul olduğunu tespit edemediğimiz esnaflar da vardır. Biz bu esnafı muhtelif iş kollarına eklemek zorunda kaldık. Yine maden, ağaç, taş üzerine elle yazı ya da şekil oyan, hak işleri yapan hakkâkları, daha çok mühür işlemelerinden dolayı bu esnafı ticarethane esnafları grubunda değerlendirdik.

Defterlerdeki veriler, daha anlaşılır kılınması adına tablo haline getirilmiştir. Tabloda esnaf grupları ve adetleri ile günlük ihtisap miktarı verilmiştir.

1243/ 1827-1828 SENESİ KAYSERİ İHTİSAP RÜSUMUNA TABİ MAL VE MÜKELLEFLERİ TABLOSU

	Esnaf Adı	Sayısı	Günlük İhtisap ⁴	Toplam Günlük Gelir		Esnaf Adı	Sayısı	Günlük İhtisap / Para	Toplam Günlük Gelir
1	Abacı	13	3	39	54	Kalpakçı	3	4	12
2	Arabacı	47	1	47	55	Kasap	20	4	80
3	Bahçıvan dükkânı	9	1	9	56	Kavcı	6	1	6
4	Bahçıvanların cümlesinden yevmiye	30	0	40	57	Kavukçu	3	2	6
5	Bakırcı ve kalaycı ve kazancı ve tenekeci	66	4	264	58	Kazzâz	40	6	240
6	Bakkal Dükkânı	30	5	150	59	Kebabcı ve helvacı ve şerbetçi	14	2	28
4	Balıkçı dükkânı	1	2	2	60	Keçeci dükkânı	17	3	51
7	Baltacı tabir olunur yarıcı	10	1	10	61	Kendirci	11	4	44
8	Pastrırma satan	22	3	66	62	Keresteci	11	3	33
9	Berber	50	4	200	63	Kıl kuşak ve kıl şalvar satan	8	1	8
11	Beyasıcı (Basıcı) ta'bir olunur kahve ve sabun ve hınna satanlar	78	5	390	64	Kılıç ve bıçakçı	16	1	16
12	Bezirhaneci	6	4	24	65	Kirişçi ve tutkacı	5	1	5
13	Bezzâz	186	7	1302	66	Ehli İslâm ve reâyâ Seyyah pazarında ve Bezzâzistanda mezattan eşya alıp satan koltukcular	78	4	312
14	Bilâ ahur canbazlık nâmıyla dellallık eden	28	1	28	67	Koltukçu Dellâlî	19	1	19
15	Birlik Hamamı	3	3	9	68	Kuyumcu	61	6	366
16	Boyacı ve basmacı ve kasarcı	19	4	76	69	Kuyumcu dellâlî	4	1	4
17	Camcı	3	2	6	70	Külahçı	7	1	7
18	Çatakçı	19	1	19	71	Kürkçü/ Kürekçi/ Gevrekçi/ Körükçü	36	4	144
19	Çerçi ta'bir olunan attâriye	71	6	426	72	Kürtüncü / merkep semercisi	29	1	29

⁴ İhtisap vergisi, günlük olup para olarak belirlenmişti. 3 akçe 1 para, 40 para 1 kuruş, 100 kuruş 1 lira idi.

20	Çıkrıkçı ve ağaç kovacı	13	2	26	73	Kütânece / çocuk ayakkabıları dikiciler	20	1	20
21	Çubukçu	10	2	20	74	Leblebici	12	3	36
22	Çürük sahtiyan satan	21	1	21	75	Mahallât arasında katır ve deve hanları	13	1	13
23	Debbağhâne	6	20	120	76	Manav	78	2	156
24	Dellak	30	1	30	77	Mazman tabir olunur kazılcı	60	2	120
25	Terzi	52	5	260	78	Meşin parçacısı	7	1	7
26	Dökmeci/ Düğmeci	5	2	10	79	Meşin ve çiriş satan ve sahtiyan boyayanlar	17	1	17
27	Duhan kıyıcı	12	1	12	80	Meyhaneci	3	4	12
28	Duhancı	53	3	159	81	Mumcu	5	5	25
29	Duvarcı	46	1	46	82	Muytâb	50	4	200
30	Dülger kalfaları	28	1	28	83	Mücellid dükkânı	6	2	12
31	Dülger ustaları	28	2	56	84	Nalband	40	2	80
32	Dülger halifeleri	28	1	28	85	Nalçacı	14	1	14
33	Eğirici ve kıl bükücü	34	2	68	86	Okcuoğlu kürekçisi/ gevrekçisi/ kürkçüsü/ körükçüsü	22	1	22
34	Ehl-i İslâm ve reâya bâzergânlar	198	5	990	87	Pabuç ve yemeni ve çizme ve mest dikiciler	378	2	756
35	Elekçi	23	1	23	88	Penbeci	22	2	44
36	Eski dikici	67	2	134	89	Poliçeci Esnâfı	11	8	88
37	Etlükçi tabir olunur pastırmacılar	14	2	28	90	Saatçi	5	1	5
38	Etmekçi	7	2	14	91	Sahtiyan Tüccarı	4	4	16
39	Ev etmeği pişiren	47	1	47	92	Sahtiyan ve meşin parçası satanlar	10	1	10
40	Fişenkci ve saçmacı	9	2	18	93	sebzevatçı	17	3	51
41	Göncü	57	2	114	94	Semerci ve palancı	21	2	42
42	Haffâf dellalları	31	1	31	95	Serrâc	60	4	240
43	Haffâfân	98	3	294	96	Sıvacı	23	1	23
44	Hakkâk ⁵	34	3	102	97	Simitçi	7	2	14
45	Hakkâk dellalı	11	1	11	98	Sitancı ta'bir olunur bulgur doğücü	4	1	4

5 Evail-i Z. 1243 tarihli ihtisapta olmayıp 11.Ca.1243 tarihli defterde bulunmaktadır.

46	Hallaç	3	1	3	99	Şehir kenârındaki çaydan balık saydı	19	1	19
47	Hamal	50	1	50	100	Taşçı kalfaları	21	1	21
48	Hamamcı	9	6	54	101	Taş ustaları	18	2	36
49	Han	8	4	32	102	Temirci	64	2	128
50	Hararcı	8	1	8	103	Tuzcu	35	1	35
51	Hasırcı	4	1	4	104	Tüfenkci ve kundakçı	16	1	16
52	İplikçi	13	1	13	105	Uncu	6	1	6
53	Kahvehane	63	3	189	106	Zenbilci	18	1	18
	Toplam Esnaf	3305		9866					

Kaynak: BOA. D. BŞM. nr. 9437: 6-10.

Yukardaki tablodan da anlaşıldığı üzere 1827/28 senesinde Kayseri şehrinde 106 ayrı esnaf grubundan toplam 3303 adet ihtisap vergisi mükellefi bulunmaktadır. İhtisap vergisi günlük tarh edilip aylık toplandığından ay bazında bazı esnaflar azalmakta veya artmaktadır. Bu durum defterde de belirtilmektedir(BOA. MAD, Nr. 10115:327)⁶. Mesela Muhtap esnafı 22 Aralık 1827 tarihinde 45 kişiden oluşurken, 14 Haziran 1828 tarihinde 50 kişiden meydana gelmektedir. Bu değişkenlik fazla olmadığından ihmal edilmiştir.

Osmanlı ekonomi literatüründe ihtisaba tabi esnaf denildiğinde sadece kapalı ticarî mekân ve bunları işletenlerden bahsedilmeyip, bugün “işçi” olarak tanımladığımız, herhangi bir ticarethanesi olmayan duvar ustası, sıvacı, hamal vs. çalışanlara da esnaf denmektedir. Dolayısıyla verilen toplam esnaf sayısı hem ticari işletme mekânlarını hem de mekânı olmayan nitelikli diğer bir ifadeyle zanaatkârlar ile hamal gibi niteliksiz işgücünü de ifade etmektedir.

Ayrıca defterlerde üretim yapan esnafla ile aynı sektörde halk ile esnaf arasında aracılık yapan dellalları ayrı ayrı verilmiştir. Buna göre 61 Kuyumcu, 4 kuyumcu dellalı; 34 Hakkâk, 11 hakkâk dellalı; 78 Koltukçu, 19 koltuk dellalı; 98 Haffâfan, 31 Haffâf dellalı ve 28 ahır olmayan canbaz dellalı mevcuttur(Halaçoğlu, 1994: 145-146)⁷. Bu itibarla Kayseri’deki ticari mekânların tek tek tespiti çok güç olmakla beraber bir fikir verecek niteliktedir.

Şehirlerde esnaf, zanaatkâr, tüccar, ticari mekân, mal ve hizmetlerden alınan kentsel nitelikli ihtisap resmi mükelleflerinin beş kişiden oluşan bir hanenin reisi olduğu düşünülürse toplam 16.515 kişinin doğrudan veya dolaylı olarak bu vergiden etkilendiği ortaya çıkacaktır. Bu da bize inceleme dönemimizde Kayseri’nin kırsal değil “kentsel” nitelikte yerleşim birimi olduğunu göstermektedir. Kayseri’de en büyük esnaf grubunu 378 kişi ile pabuç, yemeni, çizme ve mest dikiciler oluşturmaktadır. Bunu 198 esnaf ile Ehl-i İslâm ve reaya Bezirgânları, 186 kişi ile de bezzaz esnafı takip etmektedir. Bunların ayrıntıları esnaf işkollarında ayrıca verilecektir.

Esnafardan ödenmesi istenen ihtisap vergisi miktarı her bir esnafın ekonomik gücüne göre değil, esnaf gruplarının güçlerine göre belirlenmiştir. Diğer bir ifadeyle esnaflar kendi içerisinde ayrıca bir ekonomik güç tasnifine tabi tutulmamıştır. Bunun iki nedeni olabilir. Bunlardan biri esnaf grupları içerisindeki esnafların iktisadi güçlerinin aşağı yukarı birbirine yakın olması, diğer bir nedeni de devletin vergileri daha ayrıntılı belirleyecek mekanizmasının olmamasıdır. Biz her ikisinin de bir parça etkili olduğunu düşünüyoruz. Esnaf başına günlük 1 para ile 20 para arasında vergi alınmıştır. İhtisap rüsumunun günlük 20 para ile en çok debbağlara tarh edildiğini görüyoruz.

Derkenarlarda bazı esnaf gruplarından beklenilenden daha az ihtisap alınmasının gerekçeleri belirtilmiştir. Buna göre değirmenlerin şehirden uzak olması ve halkın büyük bir kısmının kendi ekmeğinin hamurunu yapmasından dolayı çarşı ekmekçilerinin yeteri kadar para kazanamamalarına neden olduğundan 7 etmekçi esnafından günlük

6 “İşbu oda ve dekâkin ve dezgâhlar aralıkta bazısı kapanıp ve bazısı mücedded açıldığından beher şehrin şehir-i âtiye mahsul cihetiyle nevâkısı olmayıp noksan ve ziyâde olmağla şerh verildi.”

7 Arapça’da delâlet (yol gösterme) kökünden gelen dellâl sözlükte “alıcı ile satıcı arasında aracılık yapan kimse” anlamına gelmektedir. Bkz. Halaçoğlu a.g.m.

ikişer para ihtisap alınmasına karar verildiği belirtilmektedir. Ayrıca ihtisaba tabi 47 adet ev ekmeği pişiren mükellef vardır. Bunlar getirilen hazır hamurdan ekmek yapanlar yani sadece pişirenler olup, günlük birer para ihtisap rüsumu alınmasına karar verilmiştir. Yine han odalarının çoğunda tüccar ve saire esnafın kaldığı ve bunlardan zaten ihtisap resmi alındığı, ihtisap resmi alınmayan misafirler için de ancak dörder beşer odanın bulunduğu bundan dolayı dörder para ihtisap resminin uygun görüldüğü belirtilmektedir. Hamamcılarının da narha tabi olmasında, kadınların gün boyu kalmalarına rağmen ancak iki para ödemelerinden, erkeklerin ise dört para vermektен kaçınmalarından dolayı kazançlarının az olduğu bu itibarla altışar para ödemelerinin uygun görüldüğü zikredilmektedir.

KAYSERİ İHTİSAP DEFTERLERİNE GÖRE ESNAF İŞKOLLARININ SEKTÖREL DAĞILIMI

İhtisap defteri esnaf işkolları hakkında değerlendirme yapacak kıymetli veriler sunduğunu daha önce belirtmiştik. Biz işkollarını; gıda, dokuma, madeni eşyalar, ahşap, deri, yapı sanatları, barınma-dinlenme-eğlence, ticarethane, taşımacılık ve muhtelif olmak üzere on ayrı gruba ayırarak değerlendirdik. Bunlara ait değerlendirmelerimiz aşağıdaki gibidir:

Gıda İşkolu

Gıda sektöründe Bakkal, Balıkçı Dükkânı, Bezirhaneci, Çaydan Balık Tutan “Sayyad”, Duhan Kıyıcı, Duhancı, Etlıkçı tabir olunur Pastırmacılar, Etmekci, Ev Etmegi Pişirenler, Kahve, Sabun, Hınna satanlar, Kasap, Kebapçı, Helvacı, Şerbetçi, Leblebici, Manav, Pastırma satan, Sebzevatçı, Simitçi, Sitancı (Bulgur Döğeri) ve Tuzcu olmak üzere toplam 20 esnaf grubunda 482 mükellef vardır. Bunlardan günlük 1321 para alınmaktadır. Grup içerisinde 78 adetle kahve, Sabun, Hınna satan esnaflar olup günlük 5 para ihtisap ile en çok rüsum ödeyen grubu oluşturmaktadır. Tek esnafla en az esnaf balıkçı esnafı olup, o da günlük 1 para rüsum ile mükelleftir.

Bugün şehir ekonomisinde önemli bir yer tutan adeta şehir ile markalaşan “pastırma” üretimi ve esnaflarına dair veriler de mevcuttur. Defterde “etlikçi tabir olunan pastırmacılar”, üretici olup toplam 14 tanedir. Ayrıca 22 tane de pastırma satıcısı esnaf kaydı söz konusudur. Pastırmacılar hariç bu işkolu esnafları hemen tamamı şehir halkının ihtiyaçlarına dönük olup bölgelerarası ticarete konu olmamaktadır. Ancak pastırma üretiminin şehrin ihtiyaçları ötesinde bölgeler arası ticarete konu olacak kadar önemli olduğunu Mahsul-ı Gayr-ı Mazbut olan Rüsumât-ı İhtisâb Defterinde pastırma yüklerinden alınacak vergilerin belirtilmesinden anlıyoruz. Yani pastırma bugün olduğu gibi 1828’de de Kayseri’nin önemli bir ihraç ve kazanç kapısıydı.

Dokuma İşkolu

Dokuma İşkolunda Abacı, Bezzaz, Boyacı, Basmacı, Kasarcı, Düğmeci, Eğirici ve Kıl Bükücü, Eski Dikici, Hallaç, Hararcı, Hasırcı, İplikçi, Kalpakçı, Kavukçu, Mazman tabir olunur kazılıcı, Kazzaz, Keçeci, Kendirci, Kıl kuşak ve kıl şalvar satan, Kûlahçı, Kürkçü, Okçuoğlu Kürkçüsü, Penbeci ve Terzi olmak üzere toplam 22 adet esnaf grubundan toplam 633 adet esnaf verilmektedir. Bezzazlar yani kumaş üreticileri 186 mükellef ve günlük 7 para rüsum ile en büyük grubu oluşturmaktadır. Bu grubu 67 kişi ile eski dikiciler takip etmektedir. Eski dikicilerin çokluğu tekstilin pahalı olmasından kaynaklanmaktadır. Bunları 40 kişiyle kazazlar yani ipekçiler takip etmektedir. Bu durum aslında gelir eşitsizliğini göstermesi bakımından önemlidir. Burada bir hatırlatma yerinde olacaktır. Dokuma sektörü bölgeler arası ticarete konu olacak ürünleri içermektedir.

Madeni Eşya İşkolu

Bu iş kolunda; Bakırcı-Kalaycı-Kazgancı-Tenekeci, Demirci, Fişenki ve Saçmacı, Kılınç ve Bıçakçı, Nalbant, Nalçacı, Saatçi, Sarrac ile Tüfenkçi ve Kundakçı olmak üzere toplam 9 esnaf grubundan 290 mükellef bulunmaktadır. En büyük grubu 66 adet ile Bakırcı, Kalaycı, Kazgancı, Tenekeci oluşturmaktadır. Şehir merkezi ve hinterlandının ihtiyaçlarına dönük bir iş kolu olduğunu söylemek fazla abartı olmayacaktır. Nitekim şehir ve etraf nüfusa nispetle esnaf sayısı beklendiği gibidir.

Ahşap İşkolu

Ahşap iş kolunda Baltacı, Çıkrıkçı ve Ağaç Kovacı, Çubukçu, Dülger Halifeleri, Dülger Kalfaları, Dülger Ustaları, Elekçi, Kavcı, Keresteci, Koltukçu ve Koltukçu Dellalı olmak üzere toplam 11 esnaf grubundan 254 esnaf vardır. Günümüzde mobilya sektörünün lider şehirlerinden olan Kayseri'nin bu başarısının izlerini bu defterde görmekteyiz. Zira 78 koltukçu ve 19 koltukçu dellalı ile bu sektörde toplam 97 esnaf bulunmaktadır. Gıda ve giyim gibi temel tüketim dışında olmasına rağmen mobilya sektöründeki bu sayı dikkat çekmektedir.

Deri İşkolu

Deri işkolunda Çürük Sahtiyan (işlenmiş deri) satan, Debbaghane, Göncü, Haffâf (Ayakkabı, terlik yapıp satan), Haffâf Dellâli, Kûtâneci (Çocuk ayakkabıları dikici), Meşin Parçacısı, Meşin ve Çiriş Satan ve Sahtiyan Boyayanlar, Muytab, Mücellit, Pabuş ve Yemeni ve Çizme ve Mest Dikiciler, Sahtiyan Tüccarı, Sahtiyan ve Meşin Parçası Satanlar ve Zembilci olmak üzere toplam 14 esnaf grubundan 725 esnaf vardır. Bunun 380 tanesi Pabuş, Yemeni, Çizme ve Mest Dikicilerden oluşturmaktadır. Ayrıca 98 tanesi haffâflardan ve 57 tanesi de göncülerden meydana gelmektedir.

Elbette deri sanayinin belkemiğini debbaglar oluşturmaktadır ve Kayseri'de 6 tane debbag vardır. Bunlar esnaf grupları içerisinde günlük 20 para ihtisap rüsumu ile en fazla vergi veren işkolunu oluşturmaktadır. Bu işkolu, en büyük esnaf grubu olup, şehir ve hinterlandının ihtiyaçlarının ötesinde üretim yaptıklarını söylemek yanlış olmayacaktır.

Yapı Sanatları İşkolu

Bu işkollarında Camcı, Duvarcı, Sıvacı, Taşçı Kalfaları, Taş Ustaları ve Kirişçi -Tutkalcı olmak üzere 6 esnaf grubunda toplam 116 mükellef vardır. Bu esnaf grubunun çoğu "işçi" diyebileceğimiz kişilerden oluşmaktadır. Bu nedenle günlük ihtisap vergileri düşük düzeydedir.

Barınma Dinlenme ve Eğlence İşkolu

Bu işkolunda Birlik Hamamı, Tellak, Hamamcı, Han, Kahvehane ve Meyhaneci olmak üzere toplam 6 ayrı işkolundan 116 esnaf vardır. Bunun 63 tanesi kahveci olup en büyük grubu oluşturmaktadır. 6 han ve 3 tane meyhane bulunmaktadır. Aslında gayrimüslimler kendi hanelerinde arak gibi müskiratı kullanmaktadır. Ayrıca meyhaneler de bulunmaktadır.

Ticarethane Esnafları

Bu işkolunda Bila-ahur Canbazlık namıyla Dellâllik, Çerçi tabir olunur Attar, Ehl-i İslâm ve reâya Bezirgânları, Hakkâk , Hakkâk Dellalı, Kuyumcu, Kuyumcu Delali ve Poliçeci Esnafı olmak üzere toplam 8 esnaf grubundan 418 esnaf mevcuttur. Bunun Müslim ve Gayrimüslim olmak üzere 198 tanesi Bezirgân yani tüccar, 71 adet çerçi/attar diğer bir ifadeyle gezici esnaf ve 28 adeti hayvan tüccarı demek olan canbaz olmak üzere 296 tanesi doğrudan ticaretle uğraşan mükelleflerden meydana gelmektedir.

Ayrıca 61 tane kuyumcu, 4 tane kuyumcu dellalı ve 11 tane de poliçeci vardır. Bilindiği gibi alacaklının borçluya yazdığı ve belli bir süre sonunda belirli bir parayı kendisine ya da kâğıdı elinde bulundurana ödemesini bildiren ve borç karşılığı olarak elden ele geçirilebilen kâğıt anlamına gelen poliçe diğer bir ifadeyle sigorta senedi işini yapan poliçeciler ile ziyet eşyası alıp satan esnaf gibi görünse de aslında poliçeciler gibi bir tür banka veya banker gibi çalışan kuyumcular/sarraflar ticaretin olmazsa olmaz finansörleridir. Bunların varlığı ticarî hayatın canlılığı anlamına gelmektedir.

Yine maden, taş, tahta vb. üzerine şekiller, özellikle mühür kazan hak sanatkârları olan hakkâk ve hakkâk dellalları da tüccarlar için olmazsa olmazlardan olup 34 tane hakkâk ve 11 tane de hakkâk dellalı bulunmaktadır.

Bezirgân, canbaz, çerçi, hakkâk ve hakkâk dellalı, kuyumcu ve kuyumcu dellalı ile poliçeci esnaf ve mükelleflerin nüfusuna nispetle miktarı bugün olduğu gibi inceleme dönemimizde de Kayseri'de canlı bir ticari hayatın olduğunu göstermektedir.

Ulaşım ve Taşımacılık İşkolu

Elbette şehirlerin önemli fonksiyonlardan olan ticaretin olması için ulaşım altyapısının bulunması gerekmektedir. Ulaşım işkolunda Arabacı, Semerci ve Palancı, Kürtüncü (Merkep semercisi), Mahalle arasında katır ve deve hanları ve Hamal olmak üzere toplam 5 ayrı esnaf grubunda 160 mükellef bulunmaktadır. Bunların bir kısmı taşımacılıkta kullanılan semer ve kürtün yapan esnaflardır. Mahalle aralarında bugün büyük nakliyeciler için oluşturulan tır parklarına benzer 13 tane katır ve deve hanının bulunması çok önemlidir. Zira inceleme dönemimizde Kayseri'nin transit ticaret güzergâhı üzerinde bulunması burada üretilen mahsul ve imal edilen ürünlerin kolayca teşhir ve pazarlanmasını sağlarken, dışarıdan gelen her türlü malın kolayca bulunması nedeniyle de yerli ve yabancı tüccarların uğrak yeri haline gelmesini sağlamaktadır. Nitekim ihtisap rüsumuyla ilgili olarak gönderilen emirler bize Kayseri'nin bölgeler ve milletler arası ticarete önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir. Mesela Ekim 1833 tarihli bir derkenarda İzmir'de fiyatı fazla olduğundan ihtisap resminin İzmir'de tahsilinin menfaat gereği olduğu belirtilerek izinli olarak Kayseri'den nakil olunacağı, ancak bunların İzmir'den başka yerlere gönderilmemek üzere kefile bağlanarak ruhsat verilmesi zorunlu kılınmıştır(BOA. MAD. Nr. 10115: 326).

Muhtelif İşkolları

Burada sınıflandırmakta zorlandığımız Bahçıvan, Bahçıvan Dükkânı, Berber, Çanak-Çömlekçi, Çatakçı, Hakkâk⁸, Hakkâk dellalı ve Mumcu esnafı olmak üzere 6 ayrı esnaf grubundan 132 esnaf vardır.

İHTİSAP DEFTERLERİNDEKİ SEKTÖREL DAĞILIMA TOPLU BİR BAKIŞ

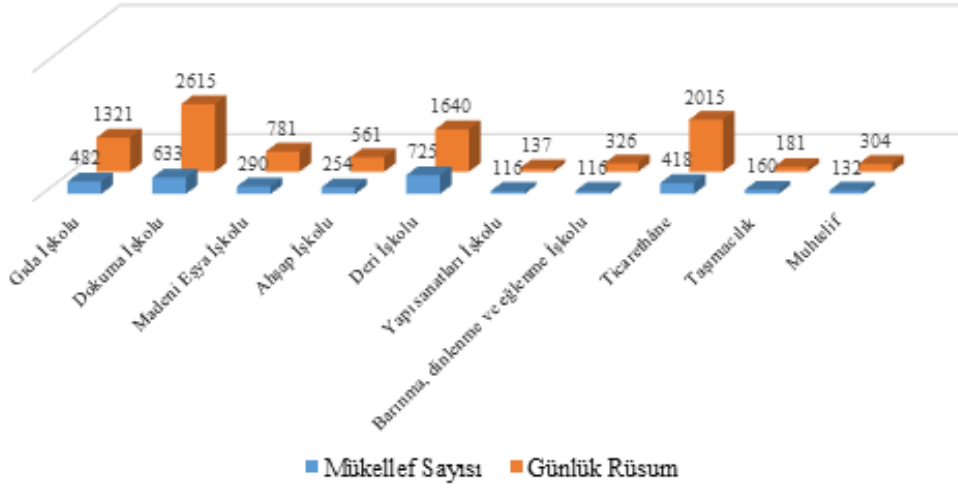
Elbette kemiyet kadar keyfiyette önemlidir. Esnaf işkollarının ödediği ihtisap rüsumu bize bunların keyfiyetini yani ekonomik yapı içerisindeki sektörel ağırlığını verecektir. Buna göre Ticarethane İşkolu günlük ortalama 4.82, Dokuma 4.13, Barınma, dinlenme ve eğlence İşkolu 2.81, Gıda İşkolu 2.71, Madeni Eşya İşkolu Ahşap İşkolu 2.69, Muhtelif İşkolu 2.30, Deri İşkolu 2.26, Ahşap İşkolu 2.20, Yapı Sanatları İşkolu 1.18 ve Taşımacılık İşkolu 1.13 para ihtisap rüsumu ödemektedir. Buna göre en zengin işkolunun ticarethane esnafıdır. Bunu dokuma ve barınma, eğlenme işkolu izlemektedir. Bu veriler bize tarh edilecek ihtisap rüsumunun her esnaf grubunun gelirine göre yapılacağı ilkesine riayet edildiğini göstermektedir.

Kayseri'de ihtisap mükelleflerinin sektörel dağılımı ve ödedikleri günlük ihtisap rüsumu miktarı tablo halinde aşağıdaki verilmiştir.

Sıra No	Mükellef Grubu	Mükellef Sayısı	Günlük Rüsum
1	Gıda İşkolu	482	1321
2	Dokuma İşkolu	633	2615
3	Madeni Eşya İşkolu	290	781
4	Ahşap İşkolu	254	561
5	Deri İşkolu	725	1640
6	Yapı sanatları İşkolu	116	137
7	Barınma, dinlenme ve eğlenme İşkolu	116	326
8	Ticarethâne İşkolu	418	2015
9	Ulaşım ve Taşımacılık İşkolu	160	181
10	Muhtelif İşkolu	132	304
Toplam		3326	9889

8 Eval-i Z. 1243 tarihli ihtisapta olmayıp 11.Ca.1243 tarihli defterde bulunmaktadır.

KAYSERİ'DE BULUNAN ESNAF İŞKOLLARI VE GÜNLÜK İHTİSAP MİKTARINI GÖSTERİR GRAFİK

MAHSUL-I GAYR-I MAZBUT OLAN İHTİSÂB RÜSUMÂT DEFTERİ

Elimizdeki defterde ihtisaba tabi esnaf grupları ve bunların ihtisap vergilerinin yanı sıra “**mahsul-ı gayr-ı mazbut olan rüsumât-ı ihtisâb defteri**” başlığı altında ticarete konu olan mahsul üzerinden alınacak vergi miktarı da kaydedilmiştir. Defterde bunun nasıl tahsil edileceği ile ilgili olarak ayrıntılı bilgi de mevcuttur. Buna göre tüccarın giren ve çıkan malları başlangıçta âlâ ve ednâ nitelikteki ürünler olarak belirtilip vergilendirilmiştir. Âlâ yükler fes, cufa, ceyb, Malta bezi, şeker, kumaş şâfî, penbe, kahve, ceheri, mazi, tiftik, tavşan derisi, beyaz kitre kağıdı, kağıt, kalay, bakır, baharat, iplik, Musul ve Mardin bezleri, Manisa ve Maraş alacaları, gevîrî/güyrü sarığı, civid, penbe ile yağlanmış sandık içinde gelen çeşitli eşya alâ olarak nitelendirilirken bunlardan haricindeki bütün mallar ednâ yani orta mal olarak vasıflandırılmıştır(BOA. MAD d. Nr. 10115: 327).

Ancak ilerleyen süreçte bir takım değişiklikler yapılmıştır. Ekim 1830 tarihli bir derkenarda Kayseri’de alınıp satılan bütün emtia ve eşya ile erzakın dört kısım yüke ayrılarak alındığını, ancak Temmuz 1830’dan itibaren verginin yük üzerinden alınmasının geride kaldığını ve İstanbul ve diğer yerlerde olduğu gibi artık emtianın kıymeti üzerinden alınmasının kararlaştırıldığını görüyoruz(BOA. MAD. Nr. 10115: 326.). Ancak ihtisap rüsumu, bey’ ve fûruht olunmak yani satmak veya satın almak için getirilen mal ve eşyalardan alınmaktadır. Aksi halde şehir halkının öğütmek için götürdüğü buğdaydan ve öğütüp getirdiği un ve bulgurdan bu vergi alınmamaktadır.

Gayri- Mazbut ürünlerin ihtisap rüsumu eşek/merkep, katır/bargir, at ve deve yükleri olarak vergilendirildiği gibi araba, camus arabası, öküz arabası şeklinde de vergilendirilmektedir.

Berdi/saz, hatap/ odun, kömür, tezek ve kavak, kireç, kereste, çanak çömlek, un/dakik, pastırma, saman, yonca, yaz aylarında getirilen kar, yaz aylarında çevre bahçelerden getirilen yaş yemiş ve bostan gibi emtia ve eşya getirilmekte ve vergilendirilmesi yük üzerinden yapılmaktaydı. Ayrıca At Pazarında satılmak üzere getirilen eşek ve katırdan kuruş başına 1 para istenirken, büyük baş hayvanın her birinden otuzar para talep olunmaktadır.

Şehre girip-çıkan ve bugün nakliyeci diyebileceğimiz katır ve deveçilerden yakından uzağa olmak üzere âlâsından 4 para, evsâtından 2 para ve ednâsından 1 para olarak üç kategoride vergilendirilmiştir.

Nüfus defterlerine baktığımızda Kayseri şehir merkezinde olmasa da yakın köy ve kasabalarda ciddi bir gayrimüslim nüfus görülmektedir. Bunların kullandığı alkollü içeceklerin de vergilendirildiği görülmektedir. Gayrimüslimlerin kendileri için getirdikleri hamr ve arak gibi müskirattan yani alkollü içeceklerin katır yükünden 8 para ihtisap talep edileceği belirtilmektedir.

Yine esnaf listesinde çanak ve çömlek işkolüne ait üretici bir esnaf bulunmazken, Bu defterde bahsi geçen ürünlerin yüklerinden alınacak rüsumdan bahsetmesi bize bu eşyaların şehre ithal edildiğini göstermektedir.

MAHSÛLÛ GAYRI MAZBUT OLAN RÛSÛMÂT-I İHTİSÂB DEFTERİ TABLOSU

Berdi resmi ya'ni saz biçip getirenlerden Yük başına Araba 10 para Merkep 2 para	At pazarında fûruht olunan esb ve katırlardan Kuruş başına 1 para	Fûruht olunmak için vürüt eden bakarin beherinden 30 para	Hatap yüklerinden Araba 7 para Deve 4 para Merkep 1 para
Kömür yüklerinden Araba 10 ve Merkep 2 para	Tezek ve kavak yükünden Merkep 1 para	Reâyânın gerdeği zuhûrunda Alâ kâğıt alandan 35 kuruş Evsat kâğıt alandan 22.5 kuruş Ednâ kâğıt alandan 11 kuruş	
Fûruht olunmak için vürüt eden saman yüklerinden Araba 7, Deve 3, Bargir 2 ve Merkepten 1 para		Taşraya giden pastırma yüklerinden Deve 60 ve Katır 30 para	
Fûruht olunmak için vürüt eden dakik yüklerinden Camus arabasından 15, Öküz arabasından 10 para, Deve 5, Bargir 3 ve Merkep 2 para		Duhûl ve hurûc eden katırcı ve deveçiler beher re's hayvanlarından gidip geldikleri mahallerin yakın ve uzaklığına göre üç kategoriye ayrılarak Alâ 4, Evsat 2 ve Ednâ 1 para	
Çanak çömlek yüklerinden [beher] merkep 1 para		Kireç yüklerinden [beher] merkep 1 para	
Kireç yüklerinden [beher] merkep 1 para	Kereste yüklerinden Câmuş yükü 1 kuruştan 12 para Öküz kuruştan 6 para	Fûruht olmak için vürüt eden yonca yüklerinden Araba 7, Bargir 2 ve Merkep 1 para	
Deri yüklerinden Deve 4 para Katır 2 para Merkep 1 para		Tüccarın giren ve çıkan yüklerinden bahasının galeyanı ve noksanı itibarıyla alâ ve ednâ tutularak Alâ yük: Deve 8 ve Katır 4 para Ednâ yük: Deve 4 ve Katır 2 para	
Reâya hanelerine getirdikleri hamr ve arak gibi müskirattan katır yükünden 8 para		Taşradan balık tutup getirenlerden beher iki kıyyede 1 para	
Eyyâm-ı sayfta kar getirenlerden yük başına Katırdan 2 para Merkepten 1 para		Eyyâm-ı sayfta etraf bağ ve bahçelerden gelen yaş yemiş ve bostan yüklerinden Arabadan 4 para Katırdan 2 para Merkepten 1 para	
Pastırma yüklerinden, Deveden 60 para Katırdan 30 para		Duhûl ve hurûc eden yüklerin bahasının galeyânı ve noksanı itibarıyla alâ ve ednâ tutularak	
Fûruht olmak için vürüt eden yonca yükünden Araba 7, Bargir 2, Merkep 1 para		Eyyâm-ı sayfta bağ ve bahçelerden gelen yaş yemiş ve bostan yüklerinden Araba 4, Katır 2 ve Merkep 1 para	
Eyyâm-ı sayfta kar getirenlerin beher yükünden; Katır 2 ve Merkep 1 para			

SONUÇ

XIX. yüzyılın başlarında ahali, esnaf ve sanayi erbabıyla dükkân, eşya ve sair mal kayıtlarının tutulduğu ihtisap defterleri günümüz Türkiye'sinin önemli üretim ve ticaret kentlerinden biri olan Kayseri'nin, mevcut durumunu izah edebilecek kıymetli veriler sunmaktadır.

1827/28 yılına kadar Kayseri İhtisap Mukataası adı altında mahallinde toplanan Kayseri ihtisap rüsumu, bu tarihten itibaren fukaraya sıkıntı olmayacak şekilde tüccar ve zanaatkârdan durumlarına göre ve her bir sınıftan emsaline uygulanarak merkezi idare adına toplanmaya başlanmıştır. Yeni uygulama, önceki sistemle uyumlu

bir program dâhilinde yürütülmeye çalışılmıştır. Zamanla yeni bir takım vergilerin eklenmesiyle Kayseri İhtisap rüsumu alanının genişletildiği görülmektedir.

Bu yeni uygulamada muhtesiplere ihtisap işlerinin dışında bazı dini vecibelerin halka uygulanması bağlamında görevler de yüklenmiştir. Kanaatimizce bunun nedeni ihtisap rüsumuna şiddetle ihtiyaç duyan devletin dinle ihtisap rüsumu arasında bağ kurup verginin halk tarafından daha kolay benimsenmesini sağlamaktır.

Kayseri’de ihtisap rüsumu mükellefleri birçok Osmanlı kentinden farklı olarak Müslim ve Gayrimüslim diyerek farklı oranlarda değil, grup içerisinde Müslümanlarla eşit olarak alınmıştır. Ancak Kayseri’de Gayrimüslimlerin getirdiklerinden muhtesip tarafından tezkire verilerek “*resm-i çifte*” adı altında ihtisap rüsumuna dahil edilen bir vergi istenmiştir. Yine Gayrimüslimlerden ihtisap vergisi bağlamı dışında değerlendirilebilecek “*gerdeği zuhurunda*” diğer bir ifadeyle evlenmesi halinde ihtisap vergisi istendiğini görüyoruz. Ayrıca Kayseri’de ihtisap işlerine bakan muhtesipten Müslim ile Gayrimüslim arasında fark adına bir takım uygulamalara dikkat etmesi de istenmektedir.

İhtisap vergisi günlük tarh edilip aylık toplandığından ay bazında bazı esnafın sayısında küçük değişiklikler olmakla birlikte 1827/28 senesinde Kayseri şehrinde 106 ayrı esnaf grubundan toplam 3303 adet ihtisap vergisi mükellefi bulunmaktadır. Kaza merkezlerinde esnaf, tüccar, zanaatkâr, ticari mekân, mal ve hizmetlerden alınan kentsel bir vergi olan ihtisap rüsumu her bir mükellefinin beş kişiden oluşan bir hane reisi olduğu düşünülürse toplam 16.515 kişinin doğrudan veya dolaylı olarak bu vergiden etkilendiği ortaya çıkacaktır. Bu da bize inceleme dönemimizde Kayseri’nin o dönemde de “kent” tanımına uygun bir yerleşim birimi olduğunu göstermektedir.

Bugün adeta şehir ile markalaşan “pastırma” üretimi ve esnaflarına dair veriler incelendiğinde 14 tane üreticiden diyebileceğimiz “etlikçi tabir olunan pasdırmacılar” ve 22 tane de pastırma satıcısı esnaf olduğu görülmektedir. Pastırma üretiminin şehrin ihtiyaçları ötesinde bölgeler arası ticarete konu olacak kadar önemli olduğunu pastırma yüklerinden alınacak vergilerin belirtilmesinden anlıyoruz. Yani pastırma bugün olduğu gibi 1828’de de Kayseri’nin önemli bir ihraç ve kazanç kapısıydı.

Defterlere göre sayıca en büyük işkolu 725 mükellefin olduğu dericilik sektörüdür. Ancak kemiyet kadar keyfiyet de önemlidir. İşkollarının ekonomik yapı içerisindeki sektörel ağırlığı bağlamında Ticarethane İşkolu günlük ortalama 4.82 para ile en çok rüsum veren işkolunu oluşturmaktadır. Bunu 4.13 para ile Dokuma işkolu takip etmektedir. Günlük ortalama 1.13 para ile Taşımacılık İşkolu ihtisap rüsumu en az ödeyen işkoludur. Bu veriler tarh edilecek ihtisap rüsumunun her esnaf grubunun gelire göre yapılacağı ilkesine riayet edildiğini göstermektedir.

İhtisap resmi şehre getirilip satılmadan savuşturulanlardan alınmamaktaydı. Oysa Kayseri’den İzmir’e gidecek mallardan ihtisap rüsumunun Kayseri’de değil İzmir’den alınacağına dair pek çok emir bulunmaktadır. Bu da bize Kayseri’den İzmir’e giden malların gelip-geçen değil, Kayseri’de üretilen mal olduğunu göstermektedir. Bu da bize inceleme dönemimizde önemli bir transit ticaret merkezi olan Kayseri’nin aynı zamanda önemli bir üretim merkezi de olduğunu göstermektedir.

KAYNAKÇA

Arşiv Vesikaları

BOA. MAD. nr: 10115, 326-328.

BOA. D. BŞM. nr: 9437, 6-10.

Kaynak Eserler

A. Cevdet Paşa. (1966). *Tarih-i Cevdet*, (Sad. Tefik Temelkuran), Üçdal Neşriyat, C. XXII, İstanbul.

_____ (1986). *Tezâkir*, (Yay.Haz. Cavid Baysun), TTK Yayınları, C.I, Ankara.

Basılğan, M. (2010). “Alman Tarihçi Okulunun Joseph Alois Schumpeter Üzerine Etkisi, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 65-3, 23-50.

Bayraktar, H. (2007). *XIX. Yüzyılda Halep Eyaleti’nin İktisadi Vaziyeti*, Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yay., Elazığ.

Doğanay, H. (1994). *Türkiye Beşeri Coğrafyası*, Gazi Büro Kitabevi, Ankara.

- Eraslan Yayınoglu, P. – Susar, A. F. (2008). *Kent, Görsel Kimlik ve İletişim*, Umuttepe Yayınları, İzmit.
- Ergin, O. N. (1337). *Mecelle-i Umur-ı Belediye, Şehremâneti Yayınları*, C. I, İstanbul.
- Halaçoğlu, Y. (1994). “Dellâl”, *TDV Yayınları*, C.IX, İstanbul, 145-146.
- Karal, E. Z. (1995). *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, T. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yay. Ankara.
- Kaynar, R. (1985). *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, TTK Yayınları, Ankara.
- Kazıcı, Z. (1987). *Osmanlılarda İhtisâb Müessesesi*, Kültür Basın Yayın Birliği Yayınları, İstanbul.
- Keleş, R. (1976). *Kentbilim İlkeleri*, Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Ankara.
- Küçükbaşcı, M. S. (2010). “Şehir” *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. XXXVIII, İstanbul, 441-446.
- M. Nuri Paşa. (1987). *Netayicül Vukuat*, (Yay.haz. Neşet Çağatay), TTK Yayınları, C. III-IV, Ankara.
- Özdemir, R. (1986). *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Pakalın, Z. (1993). “İhtisap Ağalığı”, *Tarih Deyimleri Sözlüğü*, MEB Yayınları, C.II, İstanbul.
- _____ . “İhtisab” *Tarih Deyimleri Sözlüğü*, MEB Yayınları, C.II, İstanbul.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).